

ПРАБЛЕМЫ ІДЭНТЫФІКАЦЫІ БЕЛАРУСКАГА І ЎКРАЇНСКАГА САЦЫЯКУЛЬТУРНАГА І САЦЫЯЛІНГВІСТЫЧНАГА КОМПЛЕКСАЎ У ПРАСТОРЫ ВКЛ

АЛЕГ ДЗЯРНОВІЧ

Анотацыя: Шматкампанентная структура ВКЛ неаднаразова была тэмаю даследавання гісторыкаў. Вылучэнне з інтэгральнага цела ВКЛ такіх культурных і гістарычных рэгіёнаў, як “Літва”, “Русь”, “Жамойць”, стала ўжо гістарыяграфічнай традыцыяй. Больш складанай уяўляецца справа з размежаваннем беларускага і ўкраінскага сацыякультурнага і сацыялінгвістычнага комплексаў у перыяд XIV–XVII стагоддзяў. Ці магчымая для ранняга перыяду ВКЛ (XIV–XV стагоддзяў) ідэнтыфікацыя ўкраінскіх і беларускіх моўных і культурных рысаў?

Ключавыя словы: Вялікае Княства Літоўскае, Беларусь, Украіна, этнічнасць, мова.

PROBLEMS OF IDENTIFICATION OF BELARUSIAN AND UKRAINIAN SOCIO-CULTURAL AND SOCIO- LINGUISTIC COMPLEXES IN THE TERRITORY OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Abstract: The multicomponent structure of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) has repeatedly been a subject of historical research. Separation of the cultural and historical regions of “Litva,” “Ruś,” “Żamojć” from the integral body of the GDL has already become a historiographical tradition. However, it is more difficult to delimit the Belarusian and Ukrainian sociocultural and sociolinguistic complexes of the sixteenth–seventeenth centuries.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, Belarus, Ukraine, Ethnicity, Language.

Шматкампанентная структура ВКЛ неаднаразова была тэмаю даследавання гісторыкаў. Вылучэнне з інтэгральнага цела ВКЛ такіх культурных і гістарычных рэгіёнаў, як “Літва”, “Русь”, “Жамойць”, стала ўжо гістарыяграфічнай традыцыяй (Спирidonов, 1996: 208; Насевіч і Спірыдонаў, 1996: 4–27; Дзярновіч, 2012: 30–53). Больш складанай уяўляецца справа з размежаваннем беларускага і ўкраінскага сацыякультурнага і сацыялінгвістычнага комплексаў у перыяд XIV–XVII стагоддзяў. Ці магчыма для ранняга перыяду ВКЛ (XIV–XV стагоддзяў) ідэнтыфікацыя ўкраінскіх і беларускіх моўных і культурных рысаў? Ці толькі Люблінская унія 1569 года стала фактарам размежавання этнаканфесійнага комплексу “Літоўская Русь”? Якая роля ў гэтых працэсах Берасцейскай царкоўнай уніі 1596 года? Праблемы аналізу сітуацыі ўскладняюцца яшчэ тым, што протабеларускія рысы не могуць быць аб’яднанымі толькі паняццем “Русь”, але таксама і “Літва”. У сваю чаргу, протаўкраінскі комплекс таксама мае шэраг культурна і часткова палітычна аўтаномных рэгіёнаў, якія знаходзіліся паміж сабой у рознай ступені ўзаемасувязей: Валынь, Кіеўшчына, Падолле, Галіччына.

Такім чынам, у тэме размежавання беларускага і ўкраінскага сацыякультурнага і сацыялінгвістычнага комплексаў у прасторы ВКЛ вылучаюцца некалькі вузлавых праблем.

1. Русь Вялікага Княства Літоўскага XIII–XV стагоддзяў – праблема вызначэння рэгіянальнай структуры.

Ці ўспрымалася Русь ВКЛ як цэльная тэрыторыя? Якія яна мела канатацыі (канфесійныя, этнічныя, тэрытарыяльна-рэгіянальныя)? У XIII–XIV стагоддзях тэрмін “Русь” набыў характар метаэтноніма (агульнай назвы некалькіх этнасаў). Разам з гэтым адбываецца і рэгіяналізацыя. Тэрыторыя Галіччыны (заходневалынскія землі), якая адышла да Польшчы, з сярэдзіны XIV стагоддзя атрымала назву Рускага ваяводства. У самім жа ВКЛ практычна ўся тэрыторыя рассялення ўсходніх славян мела назву “Русь”, але апроч Верхняга Панямоння, на якое пашырылася назва “Літва” як часткі ядра ВКЛ. У XVI стагоддзі ў ВКЛ фіксуецца і больш вузкае значэнне тэрміна “Русь”, якое тычылася ўсходняй часткі сучаснай тэрыторыі Беларусі. Гэтая “Русь” атрымлівае аднолькавы рэгіянальны статус з іншымі гістарычна-геаграфічнымі ўтварэннямі – Валынню, Падляшшам, Палессем (Насевіч, 2015: 96).

2. Праблема дэфініцыі актавай мовы.

Ці магчыма падзяліць пісьмовую традыцыю XIV–XVII стагоддзяў? Існуе некалькі варыянтаў моўнага размежавання канцылярскага пісьменства ВКЛ:

Хрысціян Станг (Stang, 1935, 1939): “валынскі перыяд” (паўночнаўкраінскі – паўднёвабеларускі) канца XIV – пачатку XV стагоддзя; “бела-

русізацыя” актавай мовы ў XV – пачатку XVI стагоддзя; беларуская канцылярская мова за часамі Жыгімонта Аўгуста (гаворкі Вільні і наваколя).

“Палескі” моўны комплекс мовы ВКЛ паводле Віктара Майсіенкі (2002: 92–115).

Сваю метадыку графічнай дыферэнцыяцыі старабеларускіх і стараўкраінскіх тэкстаў прапанаваў беларускі даследчык Уладзімір Анічэнка (1969).

У палемічнай атмасферы гэтых дыскусій беларускі даследчык Ігар Клімаў (2009: 154) робіць выснову адносна праблемы размежавання ўкраінскіх і беларускіх помнікаў старажытнага пісьменства: *“...можна атрымацца так, што пытанне ў тым выглядзе, як яно пастаўлена, зусім не мае навукова карэктнага і аб’ектыўнага адказу. Езык руський, зніклы ў XVIII стагоддзі, у XX–XXI стагоддзях стаў ахвярай беларускага і ўкраінскага нацыяналізму, што памкнуўся стварыць межы там, дзе іх, магчыма, не існавала і прымусіць навуку шукаць падзелы і складнікі, якіх, магчыма, ніколі не было”*.

3. Неадназначнасць канфесійнага фактару.

Нягледзячы на вельмі выразную канфесійную афарбоўку паняцця “рускаці” (“русінскасці”), трэба адзначыць, што ўплыў гэтага фактару не быў лінейным. Пасля Берасцейскай царкоўнай уніі 1569 года менавіта на тэрыторыі Беларусі пашырэнне ўніяцтва мела найбольшы поспех у XVII стагоддзі, у той час як у пазнейшым апірышчы грэка-каталіцтва, у Заходняй Украіне, царкоўная унія трывала замацавалася толькі пасля 1700–1702 года (далучэнне Львоўскай і Луцкай епархій).

4. Працоўная гіпотэза: фармаванне цэльнага рэгіёна “Русь” раняга Новага часу адбылося найперш у межах ВКЛ і было вынікам канфесійнай і прававой практыкі цэнтральнай улады, а таксама пашырэння тэндэнцыі канфесіяналізацыі. Гэтая Русь Новага часу (XVI–XVII стагоддзяў) істотна адрознівалася ад аморфнай Русі Сярэднявечча сваімі акрэсленымі канфесійнымі і этнакультурнымі прыкметамі.

Можна меркаваць, што ў свядомасці большасці “рускага” (праваслаўнага) насельніцтва ВКЛ да XVI стагоддзя ні “польскасць”, ні “рускасць” не былі маркёрамі “этнічнасці”. Гэтыя канцэпты былі пазначэннем прыналежнасці да мясцовай канфесійнай агульнасці, гэта значыць, фактычна канфесіёнізмамі, а не этнонізмамі. Але пачатак Рэфармацыі, у тым ліку і на землях ВКЛ, актуалізаваў моўную (літоўскую і “рускую”) праблему ў практыцы кнігадрукавання і дэфініцыі моў. Маштабныя трансфармацыі другой паловы XVI стагоддзя (Люблінская 1569 г. і Берасцейская 1596 г. уніі) прывялі да змены сітуацыі і да набыцця “рускасці” этнічных характарыстык.

5. Імаверна, менавіта ў рамках украінскай “часткі” Русі ў XVII стагоддзі адбывалася рэцэпцыя новай, заходняй мадэлі этнагістарычнай памяці. Вядучую ролю ў гэтым працэсе заняла Кіева-Магілянская акадэмія. Паводле Міхаіла Дзмітрыева (Дмитриев, 2006: 26), у другой палове XVII стагоддзя праз выпускнікоў Кіева-Магілянскай акадэміі адбывалася прыўнясенне гэтых “універсальных” нормаў заходняй этнічнай мадэлі і ў Маскоўскую Русь, прыкладам чаго можа быць пашырэнне “Сінопсіса”.

6. З улікам складанасці праблемы беларуска-ўкраінскага размежавання пакуль што можна спыніцца на палітычным маркёры – Люблінскай уніі 1569 года і працэсах вакол яе, якія прывялі да дзяржаўна-адміністратыўнага адасаблення беларускага і ўкраінскага культурна-дэмаграфічных комплексаў.

Бібліяграфія

1. Анічэнка, Уладзімір (1969). *Беларуска-ўкраінскія пісьмова-моўныя сувязі*. Мінск: Навука і тэхніка.

2. Дзярновіч, Алег (2012). “Пошукі Айчыны: “Літва” і “Русь” у сучаснай беларускай гістарыяграфіі”, *Палітычная сфера*, 18–19: 30–53.

3. Дмитриев, Михаил (2006). “Киево-Могиланская академия и этницизация исторической памяти восточных славян (Иннокентий Гизель и Феодосий Софонович)”, *Київська Академія*, 2–3: 14–31.

4. Клімаў, Ігар (2009). “Да праблемы размежавання ўкраінскіх і беларускіх помнікаў старажытнага пісьменства”, *Беларускі археаграфічны штогоднік*, 10: 133–158.

5. Мойсіенко, Віктор (2002). “До проблеми виділення «західноруського» наріччя, або Якою мовою писали на теренах українсько-білоруського пограниччя у XVI–XVII столітті?”, *Український гуманітарний огляд*, 7: 92–115.

6. Насевіч, Вячаслаў і Спірыдонаў, Міхаіл (1996). “«Русь» у складзе Вялікага княства Літоўскага ў XVI ст.”, *3 глыбі вякоў. Наш край: Гісторыка-культуралагічны зборнік*, Выпуск 1. Мінск: Беларуская навука.

7. Насевіч, Вячаслаў (2015). *Беларусы: станаўленне этнасу і нацыянальная ідэя*. Смаленск: Інбелкульт.

8. Спиридонов, Михаил. (1996). “Литва’ и ‘Русь’ в Беларуси в XVI в.”, *Наш Радавод*, Кн. 7. Гродна: БДМГР.

9. Stang, Christian Schweigaard (1935). *Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen*. Oslo: Dybwad.

10. Stang, Christian Schweigaard (1939). *Die altrussische Urkundensprache der Stadt Polozk*. Oslo: Dybwad.